

The phenomenon of space in informal settlements

(Case Study: the lived experience of Imam Hassan mojtaba Bazaar in Nasimshahr (1986- 2016))

Zahra Eskandari Dorbati - Department of Sociology, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

Mehrdad Javaheripour¹ - Department of Social Science, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

Farah Torkaman - Department of Sociology, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

Received: 08 August 2021   Accepted: 01 May 2022

Highlights

- Creation of fields of social participation requires an understanding of the capabilities of these communities.
- The theoretical approach of phenomenological research and its experimental planning is qualitative.
- From the point of view of the lived experience of the studied social group, the space expands until it provides livelihood.
- Construction of flexible spaces is required to meet daily needs

---

Extended abstract

Introduction

According to official documents, the population of informal settlements in the country has increased to more than twice as much in the ten years between 2003 and 2013, from 4.5 million to 12 million. There have been many studies on this urban phenomenon in the country that have influenced government policies and plans, ranging from destruction of the settlements to their reorganization. These studies have investigated the causes and factors concerning the formation of these settlements mainly with quantitative and sometimes with qualitative research methods, indicating social harms and assessing the needs for services. However, many of these studies have relied on outdated existing theories and inherent pre-judgements. This research attempts to understand the dynamics of resident social groups with respect to the informal urban spaces of these settlements. This aim is pursued through attempts to learn about the residents' ability to overcome urban poverty and the ways they organize their daily lives, given the shortcomings of the research methodology.

The purpose of this study is to understand the phenomenon of space from the perspective of the lived experience of the inhabitants of informal settlements and to answer the central question of how this has shaped the lives of those who live there.

Theoretical Framework

The theoretical approach of this phenomenological research and its empirical planning are qualitative. This approach has made it possible to understand the phenomenon under investigation from the perspective of the lived experience of the residents and has helped develop the methods of observation, enquiry, narrative analysis, and theme extraction. Theories are considered as a tool for analysis of the findings of this research and support the narratives for understanding and reflecting the dynamics of social-livelihood groups with respect to the informal urban space of Akbar Abad, Iran. In line with this approach, beyond the physical geography of the place, this research investigates the lived fabric considering the symbolic meanings and importance of places, as reflected in the theoretical writings of human geographers and urbanists

---

1 Responsible author: mehrdadjavaheeri@yahoo.com

such as Massey (1994). Accordingly, the reciprocal interaction between the built environment, social space, and actors' agency, with imagined, lived, and perceived spaces, results in the construction of new lived and perceived spaces.

Methodology

Most of the previous studies have been conducted through survey questionnaires and are not profound enough to identify the relationship between residents and where they live. Therefore, based on the phenomenological theoretical framework on informal settlements, the research design involved qualitative methods of data collection, including in-depth semi-structured interviews, participatory observation, and purposeful sampling. The subject of the case study was Nasimshahr (Akbarabad), 15 km southeast of Tehran. The researcher lived in this city for a while and came to a general understanding of the relationship between space and the inhabitants' lives. The observations, interviews, and sampling were carried out at three spatial levels. These included Nasimshahr as the first level, the area within this city named Akbarabad as the middle level, and the urban space of Imam Hassan Mojtaba Bazaar (known as kooche toliidi ('manufacturers' alley')) as the micro level. The socio-economic group of clothing producers was chosen as the unit of analysis. The data obtained on the residents' lived experience were combined with available census data. A one-year intermittent residency within the scope of the study area provided the researcher with an opportunity to get closer to the social group of interest, and a different understanding of the presuppositions concerning the subject was formed through participatory observation.

Results and Discussion

In this research, it was found that understanding the phenomenon of space in Nasimshahr is not possible without an understanding of the interaction between socio-livelihood groups with socio-physical space. At the beginning of the formation of these settlements in the 1980s, individual agency along with the support of family and kinship networks played a key role in the generation of a private space (home) incorporating any means of livelihood. After that, until the late 1990s, the collective movement that is crystallized in the livelihood group—which is the focus of this study—took shape through labor, skills, and employment networks. Imam Hassan Mojtaba Bazaar resulted from the events in this period. For twenty years, capital has become more important than availability of labor, skills, and social networks, and physical space is dominating, and limiting, residents' agency in the organization of the space they can afford to interact with livelihoods. The space of Imam Hassan Bazaar is the pinnacle of residents' understanding and shaping of space. In this informal market space, clothing manufacturers try to establish a dynamic connection between Tehran and their livelihood and social group and hope that this city will turn into and be recognized as the clothing hub of the country using the opportunities in Nasimshahr. This study contributed to the phenomenological method of understanding space, and the findings are limited to the researcher's understanding of the participants' lived experience and life in Nasimshahr.

Conclusion

The preliminary results showed that although economic activities grow in Nasimshahr, as in any other urban region within a metropolitan area, some activities to earn income such as those of brokers, recyclers, street vendors, and producers and sellers of garments assume a particular position. The socio-livelihood group of clothing manufacturers was selected as a research unit for this study due to characteristics such as inclusivity, entrepreneurship, and the ability to move the activity between the living environment (home) and the general environment of the market place. Therefore, Imam Hassan Mojtaba Bazaar, which was formed over time in the interaction with this income and employment generation activity, was studied as the subject of a case study on informal urban spaces.

Keywords:

informal settlement, socio-livelihood group, social dynamics, village of Akbarabad, city of Nasimshahr, lived experience, social and physical space.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

Citation: Eskandari Dorbati, Z., Javaheripour, M., Torkaman, F. (2022) The phenomenon of space in informal settlements (Case Study: the lived experience of Imam Hassan mojtaba Bazaar in Nasimshahr (1986- 2016)), Motaleate Shahri, 12(45), 97–108. doi: 10.34785/J011.2022.006/Jms.2023.108.

Copyrights:

Copyright for this article is retained by the author(s), with publication rights granted to Motaleate Shahri. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

پدیده فضا در اسکان غیررسمی؛ تجربه زیسته گروه‌های اجتماعی-معیشتی

(نمونه مورد مطالعه: بازار امام حسن مجتبی، نسیم شهر، استان تهران؛ ۱۳۹۵-۱۳۶۵)^۱

زهرا اسکندری دورباطی - دانشجوی دکتری گروه جامعه‌شناسی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.
مهرداد جواهری پور^۲ - استادیار گروه علوم اجتماعی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.
فرح ترکمان - استادیار گروه جامعه‌شناسی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

تاریخ دریافت: ۱۷ مرداد ۱۴۰۰ تاریخ پذیرش: ۱۱ اردیبهشت ۱۴۰۱

چکیده

هدف این مقاله ادراک پویایی گروه‌های اجتماعی-معیشتی در سکونتگاه‌های غیررسمی در پیوند متقابل با فضای اجتماعی-کالبدی آنهاست. در پژوهش‌های انجام شده در باره این محدوده‌ها رویکرد آسیب‌شناسی اجتماعی و روش‌های پیمایشی-کمی غلبه دارد. از این رو آگاهی از توان‌ها و چگونگی عاملیت ساکنان در مواجهه با موانع ساختاری اندک است. در طی چهارده گذشته، این گروه‌های اجتماعی پس از مهاجرت به این سکونتگاه‌ها، به سامان دادن زندگی روزمره خود پرداخته و فضای محروم از امکانات اولیه را به فرصتی برای ارتباط با بازار و ارتقای معیشت خود تبدیل کرده‌اند. محدوده مکانی این پژوهش هسته مرکزی نسیم شهر است که در سال ۱۳۷۵ با نام شهر اکبرآباد در سرشماری ثبت شده است. این شهر که با دسترسی مناسب در ۱۵ کیلومتری غرب کلانشهر تهران واقع است، به دلیل متوسط نرخ رشد جمعیت بیش از ۴۱ درصد در ۱۳۵۵-۱۳۷۵ و داشتن پیشینه مطالعاتی در مقایسه با ۱۱ سکونتگاه غیررسمی در منطقه شهری تهران برای مورد پژوهی انتخاب شد. این بررسی با رویکرد نظری پدیدارشناسی و طرح ریزی تجربی مبتنی بر تلفیقی از روش‌های کیفی شامل مشاهده، مصاحبه‌های عمیق و بررسی‌های اسنادی انجام شد. داده‌های ثانویه برای تدقیق بررسی‌های انجام شده، شامل عکس‌های هوایی از مراحل گسترش اکبرآباد و فضاهای شهری مردم ساخت طی سال‌های ۱۳۵۶ تا ۱۳۸۱، مصاحبه با مطلعین کلیدی در باره تاریخ مالکیت و آمار سرشماری کارگاه‌های سال ۱۳۸۱ مرکز آمار ایران و ۱۴۰۰ اتاق اصناف شهرستان بهارستان است. یافته‌ها نشان می‌دهد که گروه‌های معیشتی بازارهای متمایز و مستقلی را در ارتباط با فضای اجتماعی-کالبدی اکبرآباد شکل داده‌اند. از جمله این بازارها تولید و دوزندگی لباس مرتبط با صنعت پوشاک است که از ابتدای دهه ۱۳۷۰ از تفکیک واحدهای مسکونی در اطراف معابر و استفاده از فضای سرپناه شکل گرفت. در سال ۱۴۰۰ حدود پنج هزار و ۸۰۰ نفر در ۸۰۰ کارگاه رسمی ثبت شده و در حال ثبت فعالند که با احتساب بخش غیررسمی نزدیک به ۱۵ تا ۱۸ هزار نفر را در بر می‌گیرد. درک پدیده فضا در نسیم شهر (اکبرآباد) بدون شناخت ساز و کار معیشت امکان‌پذیر نیست. پویایی اجتماعی نسیم شهر (اکبرآباد) حاصل درهم تنیدگی و ارتباط متقابل گروه‌های اجتماعی-معیشتی ساکن با فضای منعطف غیررسمی در اکبرآباد است. این ارتباط و تعامل با بازار تهران امید دستیابی گروه اجتماعی-معیشتی تولید لباس را به پایداری درون‌گروهی تقویت کرده است.

واژگان کلیدی: اسکان غیررسمی، گروه‌های اجتماعی-معیشتی، پویایی اجتماعی، روستای اکبرآباد، نسیم شهر، تجربه زیسته، فضای اجتماعی-کالبدی.

نکات برجسته

- ایجاد زمینه‌های مشارکت اجتماعی مستلزم ادراک توانایی‌های این جوامع است.
- رویکرد نظری پژوهش پدیدارشناختی و طرح ریزی تجربی آن کیفی است.
- فضا از منظر تجربه زیسته گروه اجتماعی مورد بررسی تا آنجا گسترش پیدا میکند که معیشت را تأمین کند.
- ساخت‌یابی فضای منعطف برای پاسخگویی به نیازهای روزمره.

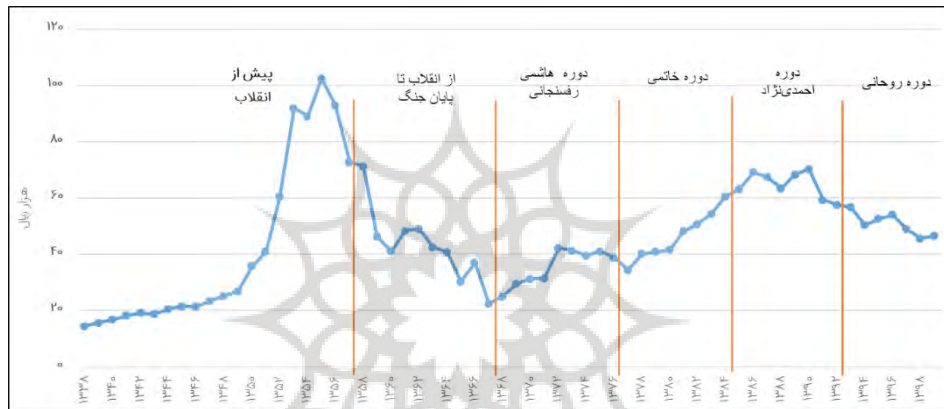
۱ این مقاله برگرفته از رساله دکتری جامعه‌شناسی با عنوان « بررسی پویایی اجتماعی بین نسلی در سکونتگاه‌های غیررسمی تهران، مورد پژوهی: بررسی پویایی اجتماعی بین نسلی در شهر نسیم شهر (اکبرآباد) » که توسط نویسنده اول و با راهنمایی نویسنده دوم و مشاوره نویسنده سوم در دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی، دانشکده علوم اجتماعی، ارتباطات و رسانه به تصویب رسیده است.

۲ نویسنده مسئول مقاله: mehrdadjavaheri@yahoo.com

۱. مقدمه

به ۱۱ میلیون نفر در سال ۱۳۹۲ است (UDRC, 2014). از سوی دیگر، روند رو به گسترش فقر و افزایش قیمت مسکن نیز بیانگر باز تولید و رشد سکونتگاه‌های غیررسمی در آینده است. نسبت جمعیت شهری زیرخط فقر مطلق در سال ۱۳۷۸ حدود ۱۳ درصد است (Athari, 2005). این نسبت در سال‌های اخیر روند افزایشی داشته و در سال ۱۳۹۸ به حدود ۳۲ درصد رسیده است (MCLS, 2020). «بالاترین میزان درآمد سرانه سال ۱۳۵۵ است که به قیمت ثابت سال ۱۳۹۰ به رقم ۱۰۲ هزار ریال رسیده است. پایین‌ترین میزان درآمد سرانه در سال ۱۳۶۷ همزمان با پایان یافتن جنگ تحمیلی، با رقم ۲۲ هزار ریال برآورد شده و بالاترین نسبت در سال‌های پس از انقلاب در سال‌های ۱۳۸۶ و ۱۳۹۰ با ارقام ۶۹ و ۷۰ هزار ریال برآورد می‌شود» (Salari, 2021). این تغییر با توجه به افزایش تغییر ساختار جمعیت بیانگر روند فزاینده فقر است که با توجه به افزایش سهم جمعیت شهری، فقر شهری در ایران را آشکار می‌کند (نمودار شماره ۱).

جمعیت ایران در شش دهه از سال ۱۳۳۵ تا ۱۳۹۵ به بیش از چهار برابر و جمعیت شهری آن نزدیک به ۱۰ برابر شده است. تغییر الگوی سکونت از روستایی به شهری همزمان با تغییرات ساختاری این کشور شامل وقوع انقلاب اسلامی، جنگ تحمیلی، نرخ رشد بالای جمعیت و خشکسالی و بحران آب مواجه بوده است. این دگرگونی‌ها، توسعه ناپایدار و تخریب محیط زیست، منجر به مهاجرت‌های اجباری و تغییر الگوی توزیع فضایی جمعیت شده است. افزون بر این، تنش‌های شدید مانند کاهش درآمد سرانه به قیمت‌های ثابت، ناکارآمدی نظام برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری‌های ناهمسو و متناقض اجتماعی-اقتصادی، فقدان برنامه مشخص برای مدیریت زمین و فساد نیز مسائل را پیچیده‌تر کرده است. پیامد این ناکارآمدی، تشدید فقر شهری و رشد نابرابری اجتماعی در این کشور و افزایش دو برابری جمعیت سکونتگاه‌های غیررسمی از ۴٫۵ میلیون نفر در سال ۱۳۸۲

نمودار شماره ۱: مقایسه تغییرات درآمد سرانه به قیمت‌های ثابت سال ۱۳۹۰ (۱۳۳۸-۱۳۹۸) منبع: سالاری، ۱۴۰۰

پرداخته‌اند. هر چند بسیاری از این تحقیقات با تکیه بر نظریه‌های موجود و پیش‌دوری انجام شده، اما برآیند این تلاش‌ها چهره‌نمایی از مسائل مبتلا به سکونتگاه‌های غیررسمی و جلب توجه سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان به این موضوع است. تحقیقات بنیادی اگرچه محدود اما با طرح کاستی‌های نظام برنامه‌ریزی و سیاست‌های اجتماعی، ضعف ساختار نهادی و همچنین ویژگی‌های جامعه‌شناختی این الگوی سکونت در ایران را مطرح کرده‌اند (Athari & Javaheripour, 1995). این مجموعه از یافته‌ها نقطه عزیمت این پژوهش است. براین اساس هدف این مطالعه ادراک پویایی گروه‌های اجتماعی ساکن در ارتباط متقابل با فضای غیررسمی شهری در این سکونتگاه‌هاست. این هدف با توجه به کاستی روش‌شناسی تحقیقات از یک سو و آگاهی یافتن از توانایی ساکنان در غلبه به تله فقر شهری و سامان دادن به زندگی روزمره‌شان دنبال می‌شود. «زندگی روزمره جایی است که آرزوها برآورده می‌شود و معرفت عامیانه به عنوان عنصری تکامل‌یابنده با آن عجین شده است» (Athari, 2011).

رویکرد نظری پژوهش، پدیدارشناختی و طرح ریزی تجربی آن کیفی است. در نتیجه این رویکرد امکان ادراک پدیده مورد بررسی را از منظر تجربه‌زیسته ساکنان فراهم ساخت و ابزار جمع‌آوری داده‌ها مشاهده، مصاحبه، تحلیل روایت‌ها و استخراج مضامین بود. داده‌های حاصل از

بررسی اسکان غیررسمی در ایران از دهه ۴۰ آغاز شده است (Haji Usefi, 2003). از این رو می‌توان گفت این موضوع با قدمتی حدود ۶۰ سال، از با سابقه‌ترین پدیده‌های اجتماعی مورد مطالعه در ایران است که پس از انقلاب اسلامی به عنوان مسئله در اولویت مورد توجه قرار گرفت. مرور این مطالعات بیانگر «رویکردهای مختلف و متضاد از پاکسازی و نادیده‌انگاری تا توانمندسازی و پذیرش» (Piran, 2008: 15) را در بر می‌گیرد. در برخی از پژوهش‌ها این پدیده چند وجهی و پیچیده توصیف و مدیریت آن مستلزم مشارکت و حضور همه جانبه ساکنان برای حل مسائل مبتلا به این الگوی سکونتی پیشنهاد می‌شود (Pira Sarafi & Irandoost, 2003), (n, 1988), (Javaheripour & Davarpanah, 2003), (Saraf, 2008), (007) و به عنوان بخشی از سرمایه اقتصادی و اجتماعی شهرها معرفی شده که نباید فقط آن را به مثابه مشکل نگریست. ایجاد زمینه‌های مشارکت اجتماعی مستلزم ادراک توانایی‌های این جوامع است اما فقدان آگاهی از توان‌ها و امکانات موجود در این سکونتگاه‌ها و نیز خلأ دانش و سرمایه نهادی برای مواجهه با این الگوی سکونت نکته‌ای است که نیاز به بررسی و مطالعات جدید دارد (Piran, 2005).

تمرکز بر مطالعات دو دهه اخیر نشان داد که این پژوهش‌ها با روش کمی و به صورت محدود کیفی، به بیان علل و عوامل شکل‌گیری این سکونتگاه‌ها، بررسی آسیب‌های اجتماعی و نیازسنجی خدمات

این اساس، کنش متقابل فضای کالبدی، فضای اجتماعی و عاملیت کنشگران در «تعامل فضاهای تصور شده، زیسته و ادراک شده با یکدیگر ظهور می‌یابد و فضاهای زیسته و ادراک شده به صورت اجتماعی ساخته می‌شوند» (ibid). این شیوه مفهوم‌سازی از فضا، در نظر گرفتن مکان/فضا را با هم امکان‌پذیر می‌کند و از آنجایی که «روابط فضایی روابط اجتماعی هستند که در ارتباطی دوسویه، هم محصول و هم تولیدکننده یکدیگرند» (Gottdiener, 2018: 7). در اکبرآباد این ارتباط متقابل آگاهانه با هدف تأمین معیشت ساختیابی شده و شامل مجموعه «روابطی است که اقتصاد و فضاها را به هم مرتبط و ارزش‌های فضایی را تولید و مدیریت می‌کنند» (Roy, 2019: 3).

اگرچه اقتصاد رسمی و غیررسمی در کلانشهرها بدیهی تلقی می‌شوند و متون پژوهشی بیشتر برویگی‌ها و مشکلات بخش غیررسمی متمرکز شده، اما فعالیت‌هایی که معمولاً اقتصاد غیررسمی به شمار می‌آیند اغلب با فعالیت‌های اقتصاد رسمی مرتبط هستند. دلایل بسیاری نیز در این باره بیان شده اما شاید کلید خط‌مشی توسعه، به رسمیت شناختن پیوند نسبی درونی بین این دو بخش است که با استعداد کارآفرینی خواهان استفاده حداکثری از ظرفیت‌های منابع انسانی هستند» (Daniels, P.W. 2004: PP 501-511). «در چند دهه گذشته شاهد تغییرات قابل توجهی در ماهیت اقتصاد شهری خصوصاً در ارتباط با محدوده‌های اسکان غیررسمی بوده‌ایم که به تغییراتی اساسی در نقش و عملکرد بخش‌های عمومی، توزیع مجدد منابع و اولویت‌ها برای تأمین معیشت انجامیده‌اند. همراه با این تغییرات، حرکت قابل توجهی در ساختار انجمن‌های محلی رخ داده و نقش تازه‌ای برای سازمان‌دهی غیردولتی و نهادهای محلی در مناطق اسکان غیررسمی شکل گرفته‌اند» (Simone, A. 2001).

ارزش فضا در اکبرآباد به دلیل عاملیت ساکنان و امکان اعمال قدرت در تولید فضا بوده است. اما در طی زمان فضاهای شهری مردم‌ساخت با مسائل زیرساختی و مشکلات بهداشتی مواجه می‌شوند که پویایی فعالیت اقتصادی را در آنها محدود می‌کند. بنابراین ارزش‌ها برای بقا به پشتیبانی نهادهای رسمی مسئول نیاز دارند. در واقع «هیچ‌کدام از دو خط فکری اخیر در مورد سکونتگاه‌های غیررسمی، چه خوشبینانه که این نوع زندگی را فرصتی برای تهی‌دستان محسوب می‌کند (دستو) و یا دیدگاهی که این مناطق را به عنوان جهان آخرالزمانی هشدار می‌دهند (دیویس) کاملاً اشتباه نیست. اما باید توجه کرد که هیچ یک تعمیم‌پذیر نیست و بدون اجرای سیاست‌های مناسب، رشد محله‌های فقیرنشین ادامه داشته و یک اتفاق اجتناب‌ناپذیر است» (Gilbert, 2009: 38).

شیوه زندگی ساکنان سکونتگاه‌های غیررسمی «راهی تازه برای زندگی در دنیای شهری امروز» (Alsayad, 2012: 3) است. این الگوی زندگی پایه‌گذار تئوری‌های جدید شهری است و همان‌طور که نیویورک و لندن مبنای تئوری‌های قرن ۲۰ قرار گرفت و بحث‌های تجربی در باب مدرنیته را فراهم کرد، الگوی زندگی تهی‌دستان شهری نیز می‌تواند مبنای تئوری جدید در مطالعات شهری باشد. تدوین این رویکردهای نظری فارغ از تئوری‌های موجود می‌بایست اتفاق بیفتد (Rao & Roy, 2012).

در ایران نظریه‌پردازی بر اساس شیوه زندگی و مشخصه‌های

اقتصادی-اجتماعی این الگوی سکونت تجربه شده است. از جمله این پژوهش‌ها طرح مطالعاتی حاشیه‌نشینان بندرعباس است (Tofigh, 1972). یافته‌های این تحقیق پیش‌فرض‌های موجود در باره این الگوی سکونت را به چالش کشیده است: «وسعت حاشیه‌نشینی حدود ۲۷ درصدی جمعیت ساکن در بندرعباس در سال ۱۳۵۱، ناشی از جاذبه‌های اقتصادی شهر نبوده، زیرا اکثریت حاشیه‌نشینان شهر متولدین همین شهر بوده‌اند و این مسئله ناشی از مشکلات مسکن است و چندان ارتباطی با مهاجرت روستائیان به شهر ندارد و کمتر از چهاردرصد به امید تصرف زمین و تصاحب آن در این مناطق ساکن شده‌اند» (همان). پژوهش دیگر بر اساس بررسی مشخصه‌های این الگوی سکونت در شهر تهران انجام شده و پیشنهادهای را برای مدیریت این پدیده «با تأکید بر تدوین استراتژی بلند مدت درون‌زا و تکیه بر ظرفیت‌های درونی و ایجاد تشکل برای بهبود وضعیت زندگی در این اجتماعات» ارائه داده است (Piran, 1988). پژوهش دیگری نیز در ۱۳۷۴ با شناخت ویژگی‌های اجتماعی-اقتصادی اکبرآباد و با تلفیق رویکرد خرد و کلان به ارائه نظریات جامعه‌شناختی و سیاست‌گذاری شهری-اجتماعی در این زمینه پرداخته است. از جمله یافته‌ها «تحلیل نیروی کار و ارتباط آن با صنایع منطقه تهران، الگوی مهاجرت که بر اساس نتایج بررسی با خانواده و بیش از ۷۰ درصد از تهران است. همچنین فرایند ساختیابی و ساخت‌زدایی در طی زمان در اکبرآباد به عنوان مکان مشخص تحلیل شده است. این پژوهش سیاست‌های شهری-اجتماعی، تأثیر ضوابط و مقررات شهرسازی و برنامه‌های کلان توسعه منطقه‌ای و مسکن را بررسی و تأثیر آن بر اسکان کم‌درآمدها را نقد کرده است. بر اساس این تحقیق فرایند برنامه‌ریزی و توسعه، زمینه حذف کم‌درآمدها را از فرصت‌های توسعه فراهم می‌سازد و شهروند دانستن کم‌درآمدها و اصلاحات ساختاری توأم با توانمندسازی به عنوان راه حل ارائه شده است» (Athari & Javaheripour, 1995).

در مرور پیشینه پژوهش، رجوع به واقعیت اجتماعی اسکان غیررسمی و تحلیل یافته‌ها با نقد دیدگاه‌های گوناگون انجام شد. این رویکردها به تنهایی امکان آشکار نمودن وجوه متفاوت این پدیده را ندارند. تفسیر چندبعدی دورین مسی از مفهوم فضا، ارتباط متقابل گروه‌های اجتماعی-معیشتی با فضای شهری اکبرآباد را پشتیبانی کرده است. همچنین تأکید او بر ساخته شدن فضا به صورت اجتماعی، رویکرد این پژوهش در ادراک فضای اکبرآباد از منظر تجربه زیسته ساکنان را به لحاظ نظری تأیید و تقویت می‌کند. گات دینرفضا را بازتابی از کنش ساکنان تفسیر نموده است. این رویکرد ارتباط پویا و متقابل گروه اجتماعی هدف با فضای کالبدی اکبرآباد و ظرفیت‌یادگیری اجتماعی در آن را پشتیبانی کرده است. گیلبرت به اهمیت حکمروایی تأکید و محققان را از دیدگاه‌های افراطی قطب‌بندی شده بر حذر می‌دارد. در جمع‌بندی پژوهش تأثیر این بی‌توجهی در کاهش قدرت ساکنان در سامان دادن به فضا آشکار شده است. سیمون و دانیل بر ظرفیت‌های اقتصاد غیررسمی تأکید و پویایی بخش غیررسمی را مستلزم ارتباط متقابل با بخش رسمی اقتصاد می‌دانند. این رویکرد بازار متمایز اکبرآباد که توسط گروه‌های اجتماعی-معیشتی در ارتباط با بازار تهران سامان یافته را تفسیر می‌کند. ضمن این که در تلفیق با نظریه گات دینرفضا حضور دستگاه‌های مسئول را برای سامان دادن به این بخش یادآور می‌شود.

در گام چهارم به پیروی از رویکرد ون مانن «برای تحلیل آنچه از تجربه زیسته به پژوهش داده شد، ابتدا مصاحبه‌ها مرور و ادراکی کلی از متن به دست آمد. سپس سطر به سطر و عبارت به عبارت در هر مصاحبه به عنوان یک واحد مستقل تحلیل در نظر گرفته شد. بر این اساس کدگذاری، طبقه‌بندی، استخراج مضامین و اعتبار و روایی خطی نیست، بلکه به صورت چرخشی و در هم تنیده در فرایند پژوهش انجام شده است» (van Manen, 2016: 53-54). هر مصاحبه (به طور متوسط ۹۰ دقیقه) کلمه به کلمه پیاده سازی و مفاهیمی که در لحن راوی بر آنها تأکید می‌شد، به عنوان کد زنده محسوب و برای ادراک عمیق‌تر به پرسش‌های مصاحبه شونده بعدی اضافه می‌شد. بنابراین نوع کدگذاری به نوع روایت وابسته و به صورت زنده، توصیفی یا واقعی استخراج شده است. طبقه‌بندی کدها شامل چهار بخش « فضای زیسته، رابطه انسانی زیسته، زمان زیسته» (همان: ۱۰۱) و پویایی اجتماعی زیسته است که از ۹۸ کد ادراک شده است. حاصل این مرحله نزدیک شدن به جوهر تجربه‌زیسته گروه معیشتی-اجتماعی تولیدکنندگان لباس بوده است. یافته‌ها با «روش صوری» و بر اساس نظر محقق اعتبار سنجی شده است» (Neuman, 2014: 218). اعتبار نه تنها حاصل تجربه مشترک زیسته شرکت‌کنندگان در تحقیق بلکه از طریق داده‌های مکمل اسنادی و هماهنگی با مصاحبه‌شوندگان نیز به دست آمده است. «هر چند در روش کیفی اعتبار و روایی به دلیل مواجه بودن با تجربه انسانی که دائم در حال تغییر است، به معنای اعتبار دقیق سنجیده نیست» (همان). در این بخش از نرم افزار تحلیل کیفی (Atal-as-t) نیز استفاده شده است. (جدول شماره ۱). در مرحله پنجم آن بخش از روایت‌ها که به پشتیبانی نیاز داشت، گزینش و داده‌های ثانویه از طریق مصاحبه با مطلعین کلیدی و بررسی اسنادی جمع‌آوری و تحلیل شده است (تصویر شماره ۱).

آناتیا روی، الصیاد و رائو بر پذیرش این پدیده به عنوان حاصل جامعه مدرن تأکید و آن را منشأ ادراکی تازه از شهر و مبنای نظریه‌پردازی معرفی می‌کنند. بررسی پژوهش‌ها در ایران در سه محدوده متفاوت بندرعباس، شهر تهران و منطقه کلانشهری تهران این رویکرد و نیاز به تراکم دانش در این زمینه را تأیید می‌کند.

۴. روش

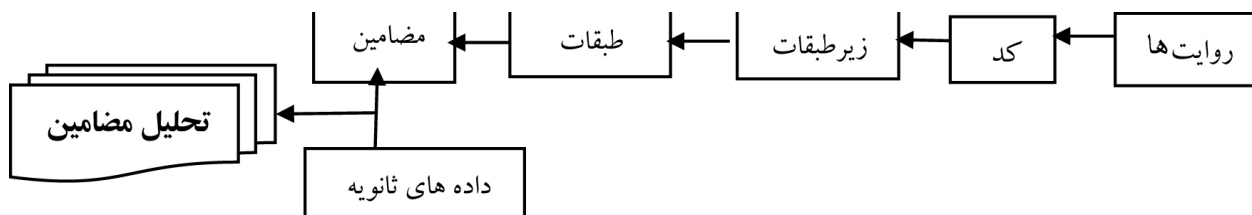
این مطالعه با رویکرد نظری پدیدارشناسی و طرح ریزی تجربی بر مبنای تلفیق ابزارها و روش‌های کیفی جمع‌آوری داده‌ها در پنج مرحله انجام شده است. در گام نخست نسیم شهر، برای مورد پژوهی و ادراک پدیده سکونتگاه غیررسمی از بین ۱۱ سکونتگاه با رشد غیررسمی در حریم و محدوده کلانشهر تهران انتخاب شده است. این انتخاب با توجه به شاخص‌های رشد جمعیت، سابقه شکل‌گیری، دسترسی به میدان تحقیق و همچنین پیشینه تحقیقات شهری و جامعه‌شناختی در دهه اول شکل‌گیری این سکونتگاه انجام شده است.

گام دوم استقرار در محیط تحقیق به صورت مقطعی در یک سال و انجام مشاهدات و گفت‌وگوهای هدفمند و آزاد با ساکنان است. حاصل این اقدام یافتن ادراک جدید از سکونتگاه غیررسمی مورد بررسی و انتخاب فضای شهری و گروه اجتماعی تولیدکنندگان لباس برای انجام مرحله بعدی تحقیق است.

درگام سوم نمونه‌گیری هدفمند و گزینشی از بین گروه اجتماعی-معیشتی مورد بررسی انجام و مصاحبه‌های عمیق با شرکت‌کنندگان در پژوهش صورت گرفت. مصاحبه‌ها پیاده سازی و پرسش‌ها در حین پژوهش تکمیل و بازنگری می‌شد. با توجه به مشاهدات و داده‌های مرحله اول پس از مصاحبه با ۲۰ شرکت‌کننده در تحقیق (۱۶ نمونه مرد و ۴ نمونه زن) اشباع نظری حاصل شده است.

جدول شماره ۱: مضامین و طبقات ادراک شده از داده‌ها

ردیف	مضمون‌ها	طبقات
۱	ارتباط متقابل فضای اجتماعی-کالبدی و معیشت	ارتباطات با بازار بیرونی ارتباط آگاهانه و متقابل قضا و معیشت انعطاف قضا و تولید بازار متمایز
۲	آگاهی از فضای اجتماعی	تناسب قضا با نیروی کار فضای یادگیری مهارت
۳	سازمان یابی معیشت و فضای اجتماعی-کالبدی	نظام حمایتی و سازمان یافتگی در معیشت و قضا تقسیم کار معیشتی قضا

تصویر شماره ۱: فرایند تحلیل داده‌ها

تقسیم کار معیشتی برقرار است. ساختن فضایی که اختصاص به یک گروه معیشتی داشته باشد، در پرتو حرکت جمعی گروه‌های اجتماعی- معیشتی امکان پذیر بوده است. بازار امام حسن الگوی تولید فضا و اعمال قدرت بر آن برای ساکنان است که سایر فضاهای در حال شکل‌گیری سعی می‌کنند که از روابط اجتماعی حاکم به آن، الگو گرفته و آن را تکرار کنند. در حافظه جمعی مصاحبه‌شوندگان تغییرات فضاهای شهری با جزئیات روایت می‌شد. یکی از ساکنان که در زمان مهاجرت به اکبرآباد مرد جوانی بوده و در زمان مصاحبه ۶۲ ساله بود، تقسیم‌کار بین فضاها و اهمیت بازار امام حسن را اینگونه روایت کرد: «معراج در صنف عمده فروشی مواد غذایی، شهید داوودی هم تو صنف موبایل فروشی چند سالی است راه افتاده. اما همکاری نمیتونن بکنن مثل کوچه تولیدی. در کوچه تولیدی اون کاسبای قدیم همکاری کردن، خوب راه انداختن، خوب نقشه کشیدن، الحمداله نقشه‌شون گرفت. ولی سلمان فارسی و معراج مثل اون نشده... سعی کردن، ولی نتونستن مثل کوچه تولیدی بشن». در این روایت عبارت‌های «نقشه کشیدن» و «میدانستنن چکار می‌کنند» آگاهی از سازمان دادن به فضا تعبیر شد. مصاحبه شونده، از تولیدکنندگان لباس کار با مراکز مهم صنعتی و خدماتی از جمله سازمان هواپیمایی همکاری و قرارداد داشته است. **ب: انعطاف فضا و تولید بازار متمایز:** اکبرآباد شرایط مناسب راه‌انداختن کسب‌وکار را داشته و با وضعیت معیشتی خانوارها سازگار بوده است. ساکنان از این فرصت آگاه و برای ارتقای معیشت خود استفاده کرده اند. مرد جوان ۲۹ ساله متولد اکبرآباد در توصیف این ویژگی می‌گوید: «طرف می‌خواد تو هر قسمت تهران به میوه فروشی راه بندازه به سرمایه عظیمی می‌خواد... اما اینجا اینطوری نیست، میرن تو کوچه‌ها به مغازه کوچولو را میگیرن، دوتا کارتن میوه تنها سرمایه‌ای است که نیاز دارند که اونم نسبه میشه جور کرد. برای همینه که اکثرا جلوی خونه را به مغازه تبدیل میکنن». ویژگی دیگری که در فضاهای تولید شده توسط گروه‌های اقتصادی و معیشتی به خصوص در بازار امام حسن وجود دارد و در روابط اقتصادی و اجتماعی بارز بوده، نشان‌دهنده انعطاف فعالیت، فضا و قواعد خاص آن در این شهر است که امکان ایجاد بازار متمایز ارزان قیمت را فراهم کرده است. امکان تغییر نوع فعالیت‌های اقتصادی در فصول مختلف سال و قیمت‌گذاری در استطاعت از ویژگی‌های این بازار است. زن ۵۹ ساله که در زمان مهاجرت به اکبرآباد ۲۳ بوده و سه فرزندش را در اکبرآباد وقتی آب نبوده به دنیا آورده، در باره این بازار می‌گوید: «ما اون موقع بهش می‌گفتیم شهر امام زمان. می‌رفتیم نیم کیلو گوشت در تهران بخریم نمیدادن به کیلو کمتر نمیدادن اینجا قصابا صد گرم گوشت میدادن چون که مردم ضعیف بودن، هنوز هم همینطوره» در طی دو سال از شروع انجام این پژوهش (۱۳۹۸ تا ۱۴۰۰) فضای شهری آزادگان به فروش پارچه‌های ارزان کیلویی و تکه‌فروشی از پارچه‌های ته‌قواره یا اضافه از کارگاه‌های تولید لباس تبدیل و حوزه نفوذ آن در منطقه تهران و برخی نقاط کشور گسترش یافته است.

از دیگر مشخصه‌های انعطاف فضا، ارتباط خانه به‌عنوان فضای خصوصی با معیشت است که امکان سامان دادن به وضعیت معیشتی خانواده و پویایی اجتماعی در کار را فراهم کرده است. مصاحبه شونده ۳۳ ساله که از ۱۲ سالگی در کارگاه‌های اکبرآباد کار خود را شروع کرده،

همین جا باید دونکنه را خاطر نشان کرد. نخست این‌که این پژوهش به دلیل بهره‌مندی از رویکرد نظری پدیدارشناسی بر تجربه‌زیسته استوار بوده است. بنابراین در مصاحبه‌ها بر پرسش تحقیق تمرکز می‌شد و مصاحبه‌شوندگان نیز به همین دلیل، روایت‌ها را با اشاره به زمان و مکان مشخص بیان می‌کردند. مصاحبه‌ها بسته به نیاز روایت تکرار می‌شد. علاوه بر این در مرحله نخست پژوهش، زمان مناسبی برای مشاهده و گفت‌وگوهای آزاد صرف شده بود. حاصل این فرایند اشباع نظری است.

در بین تولیدکنندگان لباس زنان سهم کمتری دارند که باعث شد تا این گروه اجتماعی سهم کمتری را در نمونه‌ها داشته باشند. هر چند نیروی کار اصلی در واحدهای تولیدی لباس را زنان تشکیل می‌دهند. از آنجا که در گفت‌وگوهای آزاد مرحله اول زنان سهم بیشتری داشتند، این کاستی تا حدودی رفع شده است. از دیگر محدودیت‌ها که بر زمان‌بندی تحقیق تأثیر داشت، حوادث آبان سال ۱۳۹۸ و بیماری همه‌گیر کرونا بود. حادثه آبان در اولویت گفت‌وگوها قرار می‌گرفت و امکان تمرکز بر پرسش‌های تحقیق را سلب می‌کرد. به همین دلیل مصاحبه‌ها باید تکرار می‌شدند. بیماری کرونا نیز باعث وقفه و تغییر مکرر زمان‌بندی مصاحبه‌ها شده بود. کوچک بودن فضای کارگاه‌ها و نبود فضای عمومی مناسب برای گفت‌وگو این مسئله را تشدید می‌کرد.

۵. یافته‌های تحقیق

۵.۱. تحلیل مفهوم‌ها

ادراک پویایی گروه‌های اجتماعی در ارتباط متقابل با فضای غیررسمی شهری در این سکونتگاه‌ها به عنوان هدف پژوهش، محور تمرکز برای دریافت و تحلیل مضامین است. فهم پدیده فضا در نسیم‌شهر بدون فهم سازوکار معیشت امکان‌پذیر نیست و معیشت با فرصت‌های فضای منقطع شهر ارتباط متقابل داشته است. در پرتو این ارتباط پویا، حرکت‌های جمعی برای سامان دادن به فضای عمومی از جمله کوچه تولیدی شکل‌گرفته است. در این مسیر اکبرآبادی‌ها از یکدیگر آموخته‌اند و در مسیری ناهموار ارتباط خود با بازار تهران را سامان داده و با آن به تعامل رسیده‌اند. روایت شکل‌گیری کوچه تولیدی تا بازار امام حسن و آرزوی تکرار آن در محورهای جدید شهر این نکته را آشکار می‌کند که بده بستان فضا و معیشت، موضوع مهمی در فهم فضا است. معیشت با کمک فضا متبلور می‌شود. ارتباط متقابل فضا و معیشت از خانه آغاز، به کل نسیم‌شهر و فضای شهری آن پیوند خورده و به تهران گسترش یافته است. ساکنان از طریق فعالیت در گروه معیشتی با همه سرمایه‌ها پیوند برقرار می‌کنند و از طریق گروه معیشتی است که نه تنها به تثبیت سکونت، بلکه به ایجاد شبکه حمایتی، کسب اطلاعات و اعتبار برای ارتباط با بازار و رشد فعالیت در حوزه معیشتی و در نهایت تغییر زندگی خود پرداخته‌اند. معنای سکونتگاه اکبرآباد برای تولیدکنندگان لباس با مهارت خودشان عجین شده و تولیدکنندگان را به تعامل و ارتباط اجتماعی با اکبرآباد و بازار آن، با تهران و سطح ملی قادر کرده است. و در نهایت، گروه معیشتی به همراه شبکه و روابط خانوادگی و همسایگی، به هنگام بروز مسائل اقتصادی و اجتماعی تاب‌آوری را امکان‌پذیر کرده است.

الف: تقسیم کار معیشتی فضا: بین محورهای مختلف شهری نوعی

در توصیف این امکان اینگونه روایت کرده است: «خانه اول مان دوتا خواب داشت... اون موقع ما یک اتاق را اجاره دادیم و چرخ ها را گذاشتیم در اتاق های پشتی... اینقدر جایمان تنگ بود که شب جا برای خواب نداشتیم آرام آرام که وضعمان بهتر شد... چرخ ها را بردیم اتاق جلو و اتاق پشتی را برشکاری کردیم»

پ: ارتباط آگاهانه و متقابل فضا و معیشت: آگاهی از کمبودها و روابط ناعادلانه بازار نسیم شهر با تهران و ظرفیت های معیشتی این بازار، درهم تنیده و توأم است. توصیفات مصاحبه شوندهگان از اکبرآباد که «شبی به جزیره» و «در حالت عبور» و «در مرحله پادوست» نشان از همین امر دارد. تولیدکنندگان لباس با آگاهی در مورد اهمیت ارتباط با بازار تهران تعامل متقابل با این بازار را شکل داده و تلاش کرده اند که خود را با آن تنظیم کنند. سوبه دیگر آگاهی از فرصت ها در مقایسه با سکونتگاه های اطراف مانند گلستان و رباط کریم و ارتقای کیفیت کار و کسب تخصص در تولید لباس آشکاری شود.

ت: فضای یادگیری مهارت: تجربه بازار امام حسن گویای این است که فضا فرصت یادگیری در راستای معیشت را ایجاد کرده است. هیچ یک از مصاحبه شوندهگان برای آموزش به مراکز رسمی دسترسی نداشته اند و با تبادل تجربه با بازار کار ارتباط خود را سامان داده اند. فضای یادگیری برای راه انداختن کسب و کار مرتبط با معیشت است و به استعداد و تخصص سکونتگاه تعبیر می شود. امکان اعمال قدرت بر فضای شهری در سکونتگاه غیررسمی اکبرآباد به ایجاد این فرصت کمک کرده است. مصاحبه شونده مرد که یکی از سه تولید کننده لباس در کوچه تولیدی بوده، این امکان را اینگونه توصیف می کند: «اولین کارگاه در کوچه تولیدی را من زدم. همزمان که ما چرخ خریدیم آوردیم گذاشتیم تو کوچه تولیدی... اون موقع خیلی ها از شهرستان اومده بودند. هر از گاهی نگاه می کردند ببینند ما چکار می کنیم. چرخ ها را نگاه می کردند، میز برش را نگاه می کردند... اون موقع ما کار را می بردیم می دادیم تحویل بازار تهران. منتها به عده بعد از ما آمدند. ما با سه تا چرخ شروع کردیم اونها با یک یا دو چرخ شروع کردند به کار کردن»

ث: نظام حمایتی و سازمان یافتگی در معیشت و فضا: تولیدکنندگان لباس در کوچه تولیدی بر کیفیت کار کنترل دارند و کیفیت تولیدشان را با بازار تهران متناسب می کنند. قیمت گذاری محصولات نیز به صورت جمعی هماهنگ می شود. پشتیبانی از یکدیگر در مشکلاتی مانند ورشکستگی در دوران کرونا مبتنی بر نوعی نظام حمایتی سازمان یافته است. در سازماندهی فضای امام حسن مجتبی ایجاد امنیت و بهداشت با کسبه است. این بازار گروهی از معتمدین را برای هماهنگی های امور با شهرداری و سایر سازمان های دولتی انتخاب کرده است. معتمدین از کاسبان قدیمی اند و امور رفاهی و بهداشتی بازار و کوچه تولیدی را سامان می دهند. مرد ۴۶ ساله که به دلیل ارزانی محل و نیروی کار حدود سه سال پیش به نسیم شهر مهاجرت کرده، در توصیف حمایت تولید کنندگان از یکدیگر می گوید: «یکی از همکاران در این راسته به مشکل خورده بود... از لحاظ مالی دیدیم که این ضعیف کار می کنه و رو به ورشکستگیه. ما ساعت کاری که مغازه مون ساعت ۸ صبح باز میکردیم، به هماهنگی کردیم با همسایه ها گفتیم مثلاً ما ساعت ۱۰ صبح بیایم در مغازه تا این دو ساعت این بنده خدا بتونه دوتا مشتری گیر بیاره تا از این بحران بیاد بیرون»

ج: ارتباطات با بازار بیرونی: نسیم شهر (اکبرآباد) با بازار تهران ارتباط تنگاتنگی دارد. برخلاف نظریاتی که سکونتگاه های غیررسمی را به خصوص در حوزه اقتصادی حاشیه ای و اقمار شهری بزرگ قلمداد می کنند، همکاری اکبرآباد با بازار تهران و مناطق اطراف به ایجاد فرصت شغلی و درآمد ارتقا یافته است. نسیم شهر کارهای خود را به تهران برون سپاری می کند و مزدی دوزی و بیرون بری کار به تهران یا سایر مناطق رویه معمول کار است. براساس یافته های این پژوهش تولیدکنندگان پوشاک در نسیم شهر در سطوح مختلف با بازار ارتباط دارند. نخست بازار درونی شهر است. پوشاک چینی یا هندی در این شهر بسیار اندک است. در ایام خاص مانند عاشورا بازار لباس کاملاً در انحصار تولیدکنندگان داخلی نسیم شهر است. سطح دوم، ارتباط با بازار منطقه بهارستان و رباط کریم و اسلامشهر و دیگر نقاط نزدیک به آن است که خریدار محصول تولید شده در این شهر هستند. سطح سوم بازار تهران است. مصاحبه شونده زن ۲۷ ساله که از پنج سالگی در اکبرآباد زندگی می کند و کار تولید و دوخت و دوز را به صورت خانوادگی پیش برده و اکنون مستقل کار می کند، در توصیف این بازار می گوید: «به نظر من ۸۰ درصد در اینجا در کار خیاطین. در اکبرآباد لباس چینی نداریم اینجا کلا همه چیزش در خودش تولید میشه... و خودکفاست. اگه مواد اولیه برسه دستشون به حالتیه که نیازی ندارن به اینکه از خارج از شهر خودشون نیرو بگیرن. صنف خیاطا تو تلگرام به گروه خیاطی دارند که من تو اون عضو. فکر کنم حدود شش هزار نفر عضو داره... تولید لباس به داستانیه تو اکبرآباد تو هر کوچه که قدم بزارید به دونه زیرزمین یا پارکینگ خالی نمی بینید... با تهران و بقیه جاها کار می کنند یا سفارش می گیرند یا مزدی دوزی می کنند».

چ: تناسب فضا با نیروی کار: زنان سهم بالایی از نیروی کار تولید لباس را تشکیل می دهند. معیشت زنان بسیار به فضا مرتبط است و از آنجا که زنان نیروی کار ارزان و در دسترس به ویژه در تولید لباس هستند، استفاده از این بخش نیروی کار، بر مکانیابی کارگاه های دوزندگی مؤثر است. صاحب تولیدی، متولد اکبرآباد که جوانی ۲۹ ساله است و کار را به صورت خانوادگی سازماندهی و پیش برده، در باره مکانیابی کارگاه خود اینگونه روایت کرده است: «به ما خیلی گفتند آقا بیا برو شهرک صنعتی و فلان و اینا... اولاً این که بُعد فرهنگی اینجا به جوریه که هر کسی اجازه نمیده خواهر، خانمش و اینا بیشتر از به مسافتی دور بشن از این منطقه دوم... یعنی وقتی دور میشیم ریزش پیدایم کنیم».

فضای شهری بازار امام حسن (کوچه تولیدی) با گروه های اجتماعی- معیشتی متنوعی ارتباط متقابل دارد. دستفروشان سیار و ثابت مواد غذایی، میوه و سبزیجات و حتی لباس فروشی در کنار مغازه داران کار می کنند و سد معبر و مزاحم کسب آنها محسوب نمی شوند. این بازار تیپ آرمانی تولید فضا و انعکاس فهم ساکنان از فضا است. تولیدکنندگان لباس در تلاش برای ایجاد ارتباط پویای گروه معیشتی خود با تهران و استفاده از فرصت های نسیم شهر هستند و امید دارند که این شهر به قطب پوشاک کشور تبدیل و با آن معرفی و آدرس داده شود.

۵.۲. تحلیل مطالعات اسنادی

روایتهای حاصل از تجربه زیسته مصاحبه شوندهگان اعتبار درونی دارند. بنابراین هدف از بررسی اسنادی راستی آزمایی روایتهای نیست

بهارستان در سال ۱۴۰۰ به دست آمده است. بررسی تصاویر هوایی از مراحل رشد و شکل‌گیری فضاهای شهری، نشان می‌دهد که حدود ۳۰ درصد از بازار امام حسن مجتبی در سال ۱۳۶۳ شکل گرفته است (نقشه شماره ۴). این در حالیست که خیابان معراج به موازات آن، در همین سال به طور کامل وجود داشته و نقش دسترسی بین خیابانهای دوم و سوم را ایفا می‌کرده است. این نکته بیانگر ارتباط متقابل فضا و معیشت در تبدیل معبر ۱۰ متری به کوچه تولیدی و ارتقای این کوچه به فضای شهری است.

بلکه به منظور پشتیبانی و مستندسازی روایت‌ها برای تأکید بر پویایی درونی گروه اجتماعی-معیشتی تولید لباس در ارتباط متقابل با فضای غیررسمی شهری بازار امام حسن مجتبی است. اسناد بررسی شده دو قسمت است: نخست ارتباط فضا و معیشت که در تاریخ شکل‌گیری فضای شهری بازار امام حسن مجتبی در اکبرآباد آشکار شده و دوم مستندسازی بازار متمایز پایدار گروه شغلی تولیدکنندگان لباس در نسیم‌شهر که از طریق مقایسه آمار سرشماری ۱۳۸۱ کارگاه‌ها (Statistical Center Of Iran, 2002) و اطلاعات اتاق اصناف شهرستان

نقشه شماره ۴: مقایسه تغییرات فضاهای شهری در اکبرآباد از سال ۱۳۵۶ تا ۱۳۸۱

در سال ۱۴۰۰ کل کارگاه‌های ثبت شده یا در حال ثبت خیاطان در این شهرستان یک هزار و ۹۹۶ واحد اعلام شده که ۸۰۰ واحد در نسیم‌شهر فعال است که در مقایسه با سال ۱۳۸۱ تنها کارگاه‌های ثبت شده یا در حال ثبت نزدیک به سه برابر شده است. در این آمار نیز کارگاه‌ها و دوزندگان غیررسمی و فردی شمارش نشده است. براساس مشاهدات، فروش لباس از مهمترین فعالیت‌های جاری در بازار امام حسن مجتبی است. بنابراین هویت فضایی بازار امام حسن (کوچه تولیدی) را فعالیت تولید لباس شکل داده است.

بر اساس آمار سرشماری کارگاه‌ها در سال ۱۳۸۱ از ۸۱۸ واحد تولیدی در نسیم‌شهر ۳۳۱ واحد به تولیدی لباس و فعالیت‌های مرتبط با خیاطی اختصاص دارند که ۴۰٫۵ درصد از فعالیت‌های تولیدی را در بر می‌گیرند. هر چند اشتغال خانگی و مزدی دوزی فردی در این اطلاعات موجود نیست. در همین سال در بازار امام حسن مجتبی تعداد کارگاه‌های فعال فروش و خدمات و تولیدی ۳۵ مورد است که ۱۲ مورد آن همه به تولید لباس اختصاص دارند؛ دو مورد بیش از ۱۰ سال سابقه فعالیت دارند (نقشه شماره ۵).

همچنین براساس آمار اتاق اصناف و اداره صمت شهرستان بهارستان

نقشه شماره ۵: توزیع فضایی کارگاه‌های زنجیره تولید لباس و موقعیت بازار امام حسن (۱۳۸۱)

Spring, pp. 35-48.

- Gottdiener, M. (2018). The social production of space. (Translated by T. Tarkame). Retrieved from <http://dialectalspace.com/>. [in Persian].
- Haji Usefi, A. (2003). Hashye neshynie shahri va farayande tahavole an (ghabl az enghelabe eslami). [Urban marginal settlement before Islamic republic of Iran]. Haft Shahr; (8) :12-24 [in Persian].
- Iran National Cartographic Center (1968-2002).
- Javaheripour, M. (2016). Mahalehaye forodaste shahri va haghe be shahr: Mored pazhouhi mahale khak sefid-e shahr Tehran. [Urban Slums and Right to the City A Case Study of Khak-e Sefid Neighborhood in Tehran]. Iranian Journal of Anthropological Research (IJAR); (2) :163-182 [in Persian].
- Javaheripour, M & Davarpanah, B. (2003). Sokoonathaye Napayedar Aghshare Kam Daramad (Bazbini-e syasatgozarihaye dorane akhir dar zamine eskane ghyre rasmi ya nabesaman). [Unsustainable urban development on low income groups: Review of brief policy making recent]. Haft Shahr; (8) :82-97 [in Persian].
- Javaheripour, M. (2002). Syasate Ejtemaei Va Faghr: Barnamehaye tadile sakhtari ta rahbodhaye kahesh faghr. [Social policy and poverty (from structural adjustment program to functions reducing poverty)]. Social Welfare Quarterly; (6) :84-96 [in Persian].
- Javaheripour, M & Davarpanah, B. (2003). Sokoonathaye Napayedar Aghshare Kam Daramad (Bazbini-e syasatgozarihaye dorane akhir dar zamine eskane ghyre rasmi ya nabesaman). [Hope and despair in in formal settlements: Case study of Iran-Kermanshah]. Haft Shahr; (8) :82-97 [in Persian].
- Massey, D. (1994) Space, Place, and Gender. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Ministry of Cooperatives Labour and Social Welfare All Rights Reserved, (2020). Gozareshe payeshe Faghr. [Poverty Monitoring Report]. [in Persian]. Retrieved from <https://sb.mcls.gov.ir/fa/article/1858>.
- Neuman, W. L. (2014). Social research methods: Qualitative and quantitative approaches: Pearson new international edition. Pearson Education Limited.
- Pars Boom & Aban.Co. (2011). Tarhe Jame Nasim Shahr. [Master Plan of Nasim Shahr]. [in Persian].
- Piran, P. (2008). Az eskane ghyre rasmi ta eskan

۶. بحث و نتیجه‌گیری

فهم پدیده فضا در نسیم شهر (اکبرآباد) بدون ادراک ساز و کار معیشت امکان پذیر نیست. ارتباط بین فضا و معیشت توالی مرحله‌ای نداشته و به صورت درهم تنیده آشکار می‌شوند. ارتباط بین فضا و اقتصاد در این الگوی سکونتی یکپارچه است و تعاملات متعدد و خلاقانه‌ای بین گروه‌های مختلف معیشتی و فضای شهری وجود دارد. مفهوم معیشت برای توصیف فعالیت‌های اقتصادی در سکونتگاه‌های غیررسمی دربرگیرنده‌تر، ملموس‌تر و کارآمدتر از مفهوم کلی اقتصاد است. ظرفیت این الگوی سکونت، ادراک نظریه پایه در حوزه شهری است. مفاهیم موجود و روش‌های مرسوم، دام کلان‌روایت را برای توصیف و توضیح الگوی سکونتی باز می‌کند که برای پرهیز از این تله نظری، نیاز به فهم پدیدارشناختی و زمینه‌مند ضروری است.

در دهه شصت در دوره‌ای که الگوی زیست غیررسمی برگسترش کالبدی شهر اکبرآباد حاکم بود، عاملیت ساکنان با حمایت خانوادگی و شبکه خویشاوندی در ساخت و استفاده از فضای خصوصی (خانه) و تلفیق آن با معیشت نقش اساسی داشت. پس از آن تا اواخر دهه هفتاد، حرکت جمعی در قالب گروه معیشتی به واسطه کار، مهارت و شبکه حمایتی شغلی بر فضا احاطه یافته و بازار امام‌حسن مجتبی (کوچه تولیدی) را شکل می‌دهد. پس از نیمه نخست دهه هشتاد، سرمایه نسبت به مهارت و شبکه اجتماعی معیشتی اهمیت بیشتری پیدا کرده و فضا به ساکنان احاطه یافت و عاملیت ساکنان را درسازماندهی به فضای دراستطاعت در تعامل با معیشت محدود کرده است.

References:

- Al Sayyad, N., & Roy, A. (Eds.). (2003). Urban Informality: Transnational Perspectives from the Middle East, Latin America, and South Asia. Lexington Books.
- Athari, K. (2011). Nazarie Henri Lefebvre dar bare haghe ensanha be shahr. anjomane jame shennasi Review of votes of Henri Lefebvre: Right to the city]. [in Persian]. Retrieved from :<http://www.isa.org.ir>.
- Athari, K. (2005). Faghre-maskan dar Iran: faghre siyasate ejtemaei [Housing Poverty in Iran: Poor Social Policy]. Social Welfare Quarterly; 5 (18) :173-195 [in Persian].
- Athari, K., Javaheripour, M. (1995). Tarhe pazhooheshi ellal va pyamadhaye hashye-neshini dar Iran. [Research project on the causes and consequences of marginalization in Iran]. [in Persian].
- Daniels, P.W. (2004). Urban challenges: the formal and informal economies in mega-cities," Cities,21(6), pp. 501-511.
- Gilbert, A (2009). Extreme Thinking About Slums and Slum Dwellers: A Critique, SAIS Review of International Affairs, Volume 29, Number 1, Winter-

- nayabi: Dar josto-jooye rahe hal. [From Informal Settlement to Non-Housing; In Search at Solution]. Haft Shahr; 2 (23) :14-29 [in Persian].
- Piran, P. (2005). Faghr va jonbeshhaye ejtemaei dar Iran. [Poverty and Social Movements]. Social Welfare Quarterly; 5 (18) :17-62 [in Persian].
  - Piran, P. (1988). Aloonak neshini dar Tehran. [Informal settlement in Tehran]. Etelate Siasi; (1) :34-37 [in Persian].
  - Rao, V. (2012). Slum as theory: Mega-cities and urban models.
  - Roy, A. (2012) Urban Informality: production of space and practice of planning the Oxford handbook of urban planning. https://scholar.google.com/scholar?hl=en&as_sdt.
  - Sarafi. M (2008). Samandehi sokoonathaye ghyre rasmi keshvar dar parto-e hokmrani-e khoob-e shahri. [Regulation Iran's Informal Settlements in connection with good urban governance]. Haft Shahr ; (23,24) :4-13 [in Persian].
  - Simone, A. (2001). "Straddling the divides: Remaking associational life in the informal African city," International Journal of Urban and Regional Research, 25(1), pp. 102-117.
  - Statistical Center of Iran, (2002). Sarshomarie kargahaye tolid, tozi va masraf. [Census of production, distribution and consumption workshops]. [in Persian]. <https://amar.org.ir>.
  - Tofigh, F. (1972). Hashye neshinan-e bandar Abbas. [Marginal settlements of Bandar Abbas City of Iran]. Institute of Social Studies and Research, University of Tehran [in Persian].
  - Urban Regeneration Corporation of Iran (2014). Tarhe Jame Maskan- Vezarate raho shahr sazi.
  - van Manen, M. (2016). Researching Lived Experience Second Edition. Routledge Taylor & Francis Group.

نحوه ارجاع به مقاله:

اسکندری دورباطی، زهرا؛ جواهری پور، مهرداد؛ ترکمان، فرح؛ (۱۴۰۱) پدیده فضا در اسکان غیررسمی؛ تجربه زیسته گروه‌های اجتماعی-معیشتی (نمونه مورد مطالعه: بازار امام حسن مجتبی، نسیم‌شهر، استان تهران؛ ۱۳۹۵-۱۳۶۵)، مطالعات شهری، ۱۲ (۴۵)، ۹۷-۱۰۸. doi: 10.34785/ .97-108 .J011.2022.006/Jms.2023.108

Copyrights:

Copyright for this article is retained by the author(s), with publication rights granted to Motaleate Shahri. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

